

Ollako vai eikö olla: sotilas ja kansalainen yhteiskunnallisissa suhteissaan

Juha Mäkinen

Abstract

This article examines civil-military relations in Finland by applying conceptual analysis and normative methodology. I contend that these relations are instrumental in providing comprehensive Finnish national defence and societal security solutions. I duly consider the action competence model and concept as a key tool for balancing and enhancing civil-military connections. In addressing the research issue, I also draw on international military ethics research and analyse fragmentation, which has been identified as a central problem. The article also expands on the significance of fragmentation for the contemporary and increasingly conflicted relationship between humans and nature. Finally, I point out the significance of working on identity in order to balancing civil-military relations by utilising multidisciplinary resources that are seemingly little known in the military sciences.

Johdanto: siviili-sotilassuhteista

Toisen maailmansodan jälkeen tutkimuskeskustelu siviili-sotilassuhteista on maailmalla entisestään vauhdittunut ja nyttemmin näin on käynyt myös Suomessa (ks. Tallberg 2017; civil-military relations; vrt. civil-military gap). Keskustelussa on käsitelty erityisesti asevoimien ja yhteiskunnan välisen ”kuilun syventämisen” ja ”sillan rakentamisen” merkityksiä ja ilmenemismuotoja (ks. Huntington 1957; vrt. Janowitz 1960). Suomessakin Samuel P. Huntingtonin väite sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä (clash of civilizations) on tullut laajalti sotatieteilijöille (ks. Sivonen 2013), ja varsinkin sotataidon opiskelijoille (ks. Rekkedal 2013), tutuksi.

Tosin Morris Janowitzin tulkinnat näyttävät jääneen sotatieteilijöille verratun vieraksi, tutkimuksensa tultua lähinnä vain ryhmäkiinteyden osalta esille (ks. Salo & Sinkko 2012; Harinen 2011; vrt. Tallberg 2017). Valitettavasti

mainittujen yhdysvaltalaisen klassikkojen tarjoamat muut näkökulmat, käsitteet ja merkitykset näyttäisivät jääneen kadettiupseeristolta suurelta osin vieraiksi tai satunnaisten itseopiskelujen varaan.

Kansainvälisissä tutkimuskeskusteluissa on pohdittu muun muassa kuinka ”ainutlaatuisia”, yhteiskunnastaan eristäytyviä, asevoimien mahdollisesti tulisi olla (Boëne 1990) ja kuinka siviili–sotilassuhteet ylläpitävät ja turvaavat demokraattisia *arvoja*? (Burk 2002; Kucera 2015; 2018) Christopher Dandeker (1994, 639) on huntingtonilaisen teesin hengessä kuuluisasti tulkinnut asevoimat ”*Janus-kasvoiseksi*” organisaatioksi eli toisaalta strategisen toimintaympäristön muutoksiin sotilaallisen tehokkaasti reagoivaksi toimijaksi, ja toisaalta organisaatioksi, joka on vastaanottavainen toimintansa kustannukset maksavalle, ja suurelta osin muutoinkin mahdollistavalle, yhteiskunnalle arvoineen¹.

Vaikkakin ulko- ja turvallisuuspoliittisen toimintaympäristön muutoksilla on monenlaisia vaikutuksia myös Suomen sisäiseen kehitykseen (Valtioneuvoston kanslia 2016, 10) on Suomen omien *vahvuksiensa* pohjalta pystyttävä ennakkoimaan toimintaympäristön muutoksia (sama, 20). Perinteisesti (ks. Valtioneuvoston kanslia 2012, 76) Suomen puolustusratkaisun on katsottu perustuvan koko maan kattavaan *alueelliseen puolustusjärjestelmään, yleisen asevelvollisuuden* näyttäessä säilyvän osana suomalaisen puolustuksen perusratkaisua (ks. Mäkinen 2013; vrt. Särämäkari 2016). Turvallisuusuhkien haitallisia vaikutuksia pyritään edelleen ennaltaehkäisemään *kokonaisturvallisuuden* (ks. Valtioneuvosto 2017; Keskinen, Kantola, Mäkinen & Salonen 2017) periaatteiden mukaisesti ja asevelvollisten *toimintakykyyn* tukeutuen (Valtioneuvoston kanslia 2017a, 26; ks. Toiskallio & Mäkinen 2009; Mäkinen 2011). Väitän, että Suomen nykyisissä *kokonaisvaltaisissa* maanpuolustuksen ja turvallisuuden perusratkaisuissa ilmenee onnistuneesti *tasapainoilu* siviili–sotilassuhteiden osalta.

Sotilaspedagogiikan peruskysymyksiin kuuluu muun muassa se, miten ihmisen kasvamista toimintakykyiseksi voitaisiin tukea ja edistää elämän, ei siis vain asevelvollisuuden ja asepalveluksen, kokonaisuudessa (ks. Toiskallio & Mäkinen 2009). Paljolti tiede itsessään on ollut vaikuttamassa siihen, että viime vuosikymmeninä tämän kaltaisten peruskysymysten vastaaminen on pirstoutunut erilaisten tieteenalojen, kuten esimerkiksi psykologian, sosiologian, kasvatustieteen ja sotatieteiden, diskursseihin (ks. Mäkinen 2015; Silvasti 2017). Onko mahdollisesti käymässä niin, että tieteen sisäinen pirstoutuminen on vaikuttamassa myös maanpuolustuksen ja yhteiskunnallisen turvallisuustoiminnan perusteisiin esimerkiksi systeemisen ajattelun ja ymmärtämisen kustannuksella sekä toiminnalle merkittävien ”keskinäisriippuvaisuuksien” jäsentämisen väheksymisenä?

Sotilaspedagogiikka pyrkii omalta osaltaan vähentämään tätä tieteen pirstoutumista, pyrkien vankistamaan yhteyksiä useiden, intresseihinsä ja arvoihinsa

soveltuvien, tieteenalojen kanssa. Toisaalta sotilaspedagogiikka käy resurssien-
sa puitteissa keskustelua myös useiden muiden, hyvin erilaisiakin intressejä,
arvoja ja perusoletuksia edustavien tieteenalojen kanssa pyrkien kriittisesti
tarkastelemaan ja problematisoimaan kohtaamiaan väitteitä. Tässä yhteydessä
pyrin lisäämään keskustelua erityisesti sotilaspedagogiikan ja sotilassosiolo-
gian välillä ja nimenomaisesti sotatieteiden sisällä (ks. Silvasti 2016, 14) mutta
myöskään esimerkiksi filosofista sotilasetiikan ja tieteellistä psykologian tutki-
musta unohtamatta.

Toimintakyky siviili–sotilassuhteiden tasapainottajana

Puolustusvoimissa on puolustusvoimauudistuksen myötä mielenkiinto koh-
dentunut entistäkin enemmän toimintakykyisyyteen ja erityisesti sotilaiden
toimintakykyihin poikkeusolojen tilanteissa (ks. Harala, Valkeapää, Mikkonen
& Kostian 2017) mutta missä määrin arkisesti ja siviili–sotilassuhteita vankis-
taen sekä *tasapainottaen*? (ks. Huhtinen & Tallberg 2018, 152)

Sotilaspedagogiikassa on perinteisesti jäsennetty toimintakykyä ihmisen fyy-
sisen, psyykkisen (vrt. Kangas, 2010 henkisen), sosiaalisen ja eettisen olemuk-
sen muodostamana holistisena eli osiinsa jakautumattomana kokonaisuutena.
Tästä näkökulmasta tarkasteltaessa toimintakyvyn on edelleen katsottu raken-
tuvan kasvatuksen kautta samoin kuin niiden kokemusten vaikutuksesta, joita
läpi *elämän* syntyy jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. (Toiskal-
lio & Mäkinen 2009, 49.)

Eettisyys on tulkittu toimintakykyä koossa pitäväksi, ja sitä käytännössä il-
mentäväksi, tekijäksi. Eettisyys ja *identiteetti* liittyvät vahvasti toisiinsa, koska
identiteetti viittaa siihen, kuka minä olen (sama, 49–50) ja miten minä ase-
moidun maailmaan? Se mitä me olemme, ilmenee siinä, miten me elämme
päivästä päivään – ei siinä miten me ajattelemme tai sanomme elävämme ja toi-
mivamme (Toiskallio 2002, 113). Sotilaspedagogiikassa on esimerkiksi Etienne
Wengeriä (1998; ks. Toiskallio & Mäkinen 2009, 120) seuraten korostettu iden-
titeetin edustavan paikallisen ja globaalin vuorovaikutusta.

Toimintakykykäsitettä kokonaisvaltaisesta ja *systemisestä* näkökulmasta²
tarkasteltaessa huomataan asianomaisen käsitteen toimivan sotilaiden ja ”siviil-
lien” osalta sekä jaettuna toiminnan kohteena (Keskinen, Kantola, Mäkinen &
Salonen 2017) että *rajanylityskohteena* (Star & Griesemer 1989; Bowker & Star
1999; Mäkinen 2006); rajanylityskohteena, jonka avulla myös siviili–sotilassuh-
teita on mahdollista entisestään kehittää ja vankistaa.

Periaatteellisesta käsitteellisestä keskeisyydestään huolimatta identiteetin kä-
sitettä on Puolustusvoimissa verraten vähän tutkittu ja merkityksellistetty. Ja

kun on, niin on pääsääntöisesti rajauduttu (epätasapainoisesti) ammatti-identiteettiin vaikkakin on tunnistettu tarve sotiluuden ja kansalaisuuden väliselle vuorovaikutukselle (ks. esim. Anttila 2012; Kailaheimo & Häyhä 2017). Mutta miten ristiriidattomasti, tai ristiriitaisesti, yhteiskunnassa ilmenevät arvot ovat vuorovaikutuksessa erilaisten ammattikuntien ja professioiden sekä yksittäisten ammattilaisten arvojen kanssa? (Kolehmainen 2011; ks. Valtonen 2010; Anttonen 2016). Missä määrin, ja miten, yksittäiset ammattilaiset linkittyvät muuhun yhteiskuntaan? (Lahtinen & Koljonen 2015, 116)

Sotilaspedagogiikassa identiteetin keskeistä merkitystä on pyritty tuomaan esille *jälkimoderneina* tulkintoina, joiden mukaan kansalliset identiteetit ovat rappeutuneet ja korvautuneet uusilla *hybridi-identiteeteillä* (ks. Värrö 2007). Se millaiseksi nämä hybridi-identiteetit on mallinnettu ja opetuksessa otettu esille on jätetty perinteisesti myös sotatieteiden parissa vastaamatta. Tämän tyyppisten jälkimodernin ajan rapauttavien paineiden takia on vuodesta 2012 alkaen kaikille sotatieteiden kandidaatin opintonsa aloittaneille kadeteille opetettu osana sotilaspedagogiikan opiskelua myös identiteetin käsitettä ja tässä yhteydessä jatkokehittettäviä merkityksiä.

Eräs keskeinen tarve siviili–sotilassuhteiden, ja identiteettien, yhteiskehittelylle on rakentunut 2010-luvun myötä kaikilla Maanpuolustuskorkeakoulun tutkintotasolla sekä sotilaita että ”siviilejä” (ks. Libel 2016; vrt. Mäkinen 2017) opetettaessa. Vähemmälle huomiolle on jäänyt se asia, että useat näistä ”siviileistä” ovat jonkin muun turvallisuusprofession kuin sotilasprofession edustajia vaikkakin edelleen myös kansalaisia.

Pirstoutuminen asevoimallisena ja yhteiskunnallisena ongelmana

Sotilasetiikan tutkijat Nathan L. Cartagena, Michael D. Beaty ja Paul T. Berghaus ovat pyrkineet kiinnittämään myös sotilaiden huomiota siihen, miten merkittävä ongelma fragmentoituminen (*pirstoutuminen*) on niin Yhdysvaltain maavoimille kuin potentiaalisesti myös monille muille asevoimille (instituutiona ks. Berghaus & Cartagena 2013) ja sotilaille (Cartagena & Beaty 2017, 105; Berghaus & Cartagena 2013) sekä myös yhteiskunnalle (Cartagena & Beaty 2017). Keskeisin esille nostamansa pirstoutumisen muoto ilmenee sotilaiden elämänpiirien jakamisena kahdeksi toisistaan *eristetyksi* (insulate) osioksi eli professionaaliseksi (sotilas) ja henkilökohtaiseksi (”siviili”) elämänpiiriksi (domain) (ks. sama, 106). Cartagenan ja Beatyn (sama, 107) mukaan sotilailla pirstoutuminen ilmenee ”ensimmäisen vaiheen hämärtymisinä” (stage-1 eclipsing) eli toisin sanoen esimerkiksi professionaalisuuden *epätasapainoisena*

ylikorostamisena suhteessa henkilökohtaiseen elämänpiiriin. Tästä asetelmasta seuraa Cartagenan ja Beatyn (sama, 108) mukaan se, että sotilaiden kyky pysyä tietoisena henkilökohtaisesta identiteetistään vähenee. Mielestäni on yhtälailla tarpeen pohtia tilanteita, joissa sotilaan henkilökohtainen identiteetti ylikorostuu suhteessa sotilasidentiteettiin.

Institutionaalinen pirstoutuminen tarkoittaa muun muassa sitä, että asevoimien toiminnan jakautuessa puolustushaaroissa, aselajeissa ja toimialoissa tapahtuvaksi, on näillä asevoimien osilla kullakin omanlaisensa, ja täten institutionaalisesti pirstoutunut, kulttuurinsa³. Lisäksi kaikki sotilasorganisaatioiden jäsenet, mukaan luettuna ammattisotilaat, ovat myös yhteiskunnallisesti pirstoutuneiden (jälkimodernien) yhteiskuntien *kansalaisia* (Cartagena & Beaty 2017, 115).

Sotilaspedagogiikassa on toteutettu yksinomaan sotilaisiin kohdentuneiden tutkimuksien rinnalla vertailevia tutkimusasetelmia, joissa sotilasprofessio on asetettu esimerkiksi poliisiprofession (Anttonen 2016; Lahtinen & Koljonen 2016) ja sittemmin lääkäriprofession rinnalle (Puumala 2018; ks. Tynkkynen 2011, 15). Myös aiemmissa sotilaspedagogisissa tutkimuksissa identiteetistä on hahmottunut ylikorostuneen ammatillinen tulkinta (ks. Anttila 2012) eikä ole niinkään syvennytty siihen, miten ja millaisissa merkityksissä, esimerkiksi ammattisotilaan *pitäisi* identifioitua osin myös kansalaiseksi. Eli kuten esimerkiksi Anttonen (2016, 139) toteaa ”eri ryhmien toimintakulttuurit ja omat ammatilliset identiteetin rajat voivat olla myös yhteistoiminnan välisiä esteitä”. Erilaisten turvallisuusalan ammattikuntien toimijoiden suhde esimerkiksi kansalaisuuteensa ja *toimintakyvyllisten voimavarojensa* muodostumiseen (ks. eettiset resurssit, Cartagena & Beaty 2017, 116) on täten myös mitä merkittävin tutkimuksen, opetuksen ja kasvatuksen lähtökohta.⁴

Cartagenan ja Beatyn hengessä (ks. sama, 108) on sangen ymmärrettävää, että esiintyy kognitiivista dissonanssia jos ajatellaan asevoimissa tehtävän ”siviileistä” ”aivan jotain muuta ja erillistä” eli ”siviileistä” sotilaita ja parhaimmillaan ammattisotilaita (ks. Salo 2008). Eli ikään kuin suomalaisen (osin myyttisen) asevelvollisuuden puitteissa on joskus ajateltu tehtävän ”pojista miehiä”. Tästä näkökulmasta onkin tarpeen pohtia voiko kerran sotilaaksi ryhtynyt enää palata ”siviiliksi” vai olisiko sittenkin tarpeen pitkäkestoisemmin tasapainoilla kansalaisuuden ja sotiluuden välillä? Vai onko tasapainoilulle ylipäätään edellytyksiä jos miellämme ”siviilit” ja sotilaat ikään kuin muukalaisiksi toisilleen? (Hawkins 2001; Mäkinen 2006; Vest 2012; 2013)

Ensinnäkin esimerkiksi Suomessa asepalvelukseen valikoituu vähintään täysi-ikäisyytensä kynnyksellä olevia sekä miehiä että vapaaehtoisia naisia, joiden toimintakyvyt ovat verraten pitkällisesti muotoutuneet. Toisekseen kerran asepalvelukseen, sittemmin mahdollisesti ammattisotilaiksi, valikoituneet kansalaiset

lähtökohtaisesti säilyttävät asevoimissa palvellessaan sekä toimintakyvylliset voimavaransa että esimerkiksi kansalaisen perustuslailliset oikeutensa ja velvollisuutensa (ks. Suomen perustuslaki (11.6.1999/731); vrt. Pääesikunta 2017, 87). Näin ollen on epätarkoituksenmukaista, elleivät asevoimat hyödynnä, ja pyri edelleen kehittämään, rekrytoimiensa kansalaisten toimintakyvyllisiä voimavaroja. Näin menetellen voitaisiin pyrkiä välttymään Cartagena ja Beatyn mainitsemalta (2017, 108) ongelmalta, jolloin sotilaat eivät pysty, tai tulkitsevat ettei heidän sallita, hyödyntämään henkilökohtaisia (eettisiäkin) voimavarojaan asevoimissa palvellessaan ja työskennellessään.

Monitasoista pirstoutumista eritellessään, ja Berghausin sekä Cartagena tulkintaa (2013) laajentaessaan, Cartagena ja Beaty (2017, 120) korostavat eettisen tietoisuuden (ethical awareness) merkitystä ollen nykyisin vaarassa kaventua. Pyrin myöhemmin tässä artikkelissa lyhyesti perustelevaan, miksi aikamme eettisen tietoisuuden tulisi olla kansalaisilla suppenemisen sijaan *laajentumassa*.

Cartagena, Beatyn ja Berghausen hengessä väitän, että asevoimissa työskentelevän kansalaisen tulisi olla syvästi tietoinen omista arvoistaan ja päämäärästään, toimi hän kulloinkin millaisessa elämänpiirissä ja toiminnan osana hyvänsä (ks. Hallamaa 2017). Toisaalta kansalaisten tulee ymmärtää, että asevoimat ovat sekä kansallisvaltioiden että kansainvälisen yhteisön *globaaleja* turvallisuustoiminnan välineitä, kuten myöhemmin tässä artikkelissa selvennän. Ja jos tästä asetelmasta yksilölle ristiriitoja ja haasteita aiheutuu, on niiden käsittely usein myös institutionaalisen ja organisaatiollisen, kuin myös professionaalisen ja yhteiskunnallisenkin, tason asia.

Cartagena, Beaty ja Berghaus eivät kuitenkaan problematisoi vielä syvempää pirstoutumisen lähdeä: ihmisen ja luonnon välisen yhteyden ”irtikykentää” (ks. Heine & Salonen 2016; Salonen 2010; Värri 2017; Saari & Värri 2017). Kulttuurimme perustuu pitkälti ”ihmisen poikkeuksellisuuden paradigmaan” (Oksanen 2012, 70) eli oletukseen ihmisen riippumattomuudesta luonnosta. Kulttuurimme on täten *antroposentristä* (Salonen 2010, 51; Oksanen 2012, 70), mutta mitä tämä maininta voisikaan merkitä myös asevoimissa?

Hallitustenvälisen ilmastonmuutospaneelin (IPCC 2014) mukaan *antropogeeniset* (ihmisen aiheuttamat) kasvihuonekaasujen päästöt ovat kaikkien aikojen korkeimmalla tasolla. Seurauksena on ilmastonmuutos, joka moninkertaistaa uhkia kaikille systeemeille tällä planeetalla (ks. King ym. 2015). Suomen maantieteellinen asema on tässä suhteessa verraten otollinen mutta tämän asian ei pidä hämärtää sitä tosiasiaa, että ilmastonmuutoksen vaikutukset ovat suurimpia niillä alueilla ja toimintaympäristöissä, jotka ovat jo muutoinkin epävakauten taipuvaisia (IPCC 2014). Samaan aikaan maailman väkiluku jatkaa kasvamistaan, joten globaalilla tasolla ruuan, veden ja energian kysynnän

on arvioitu lisääntyvän arviolta 35–50 % vuoteen 2030 mennessä (King et al., 121). Esimerkiksi Yhdysvaltojen Puolustusministeriö (2014; 2015; ks. lisäksi Busby 2016) on nimennyt ilmastonmuutoksen, globaalin ympäristön muutoksen rinnalla, *uhkamoninkertaistajaksi*⁵.

Ketkä ruokaa, vettä ja energiaa siinä määrin ylikuluttavat, että osa ihmisistä näiden puutteesta ennenaikaisesti kuolee ja toistaiseksi myös ilmastonmuutos näyttää jatkavan etenemistään? Mainittakoon, että suomalainen elämäntavan edellyttämä luonnonvarojen määrä on maailman 7. suurinta⁶. Asukasta kohden kulutettavien luonnonvarojen vuotuinen määrä ylittää Suomessa jo yhdysvaltalaisen kulutuksen. (Salonen & Bardy 2015, 4.) Tänä aikana kansalaisuus uhkaa kaventua kuluttajuudeksi ja konsumerismin saatanallinen mylly jauhaa murssiksi elämän edellytyksiä ja aktiivista sekä ympäristötietoista kuluttajuutta (ks. Pulkki 2017, 34).

Toisaalta on syytä muistaa, että pelolla ja huolella tuotamme vain neurootista kansalaisuutta, jonka toimintakyky paremman huomisen puolesta ei välttämättä pääse hedelmällisimmän esille. Toivottomuuden sijaan eettistä toimintakykyä kehittävän kasvatuksen avulla tulee luoda toivon näköaloja laajentaessamme merkitysperspektiivejämme (Hoggan, Mälkki & Finnegan 2016) ja eettisen huolenpidon piiriämme (Salonen & Bardy 2015, 9). Olemmehan me kaikki elinikäisesti kokonaisturvallisuuden toimijoita mutta millaisia *arvoja* olemme turvaamassa?

Identiteetin perinteinen merkitys sotatieteissä

Jo pidemmän aikaa toimintaympäristön muutoksien vaikutus (reserviläis)sotilaiden identiteetteihin on ollut vilkkaiden kansainvälisten tutkimuskeskustelujen kohteena. James Griffithin (2011a, 265–267; 2011b, 622) sotilassosiologisen tulkinnan mukaan geopoliittiset tapahtumat vaikuttavat asevoimien rakenteiden muuttumisen myötä reserviläisten identiteetteihin aikaansaaden ristiriitaisia ja yleistettävissä olevia siirtymiä identiteettityypistä toiseen. Griffithin mukaan Yhdysvalloissa vuonna 1973 tapahtunut yleisestä asevelvollisuudesta luopuminen ja sittemmin myös sodat, ovat merkittävästi vaikuttaneet reserviläisten identiteetteihin esimerkiksi kansalaissotilouden jäätyä historiaan.

Toisaalta yhtäläillä amerikkalaisten reserviläissotilaiden identiteettejä tutkineen Bonnie Vestin (2013, 603) mukaan yhdysvaltalaisen reserviläisten kansalaissotiluus -identiteetti on kulttuurinen konstruktio perustuen osallisuuden sekä siviili- että sotilasmaailmoissa (ks. Burk 2002, 23; Boëne 1990, 55; Kucera 2018, 203). Hänen mukaansa näiden eriytyvien maailmankuvien tasapainottamisen sijaan keskeistä on näiden usein ristiriitaisen osioiden

sopuointuun saattaminen (reconcile) (sama, 619). Sopuointuun saattaminen tarkoittaa sitä, että etenkin sotilasoperaatioon osallistuttuaan sotilaiden ei ole suotavaa pyrkiä palaamaan identiteettinsä osalta aiempaan ”normaaliin” vaan siirtyä jäsentämiensä kokemusten ja oppimisensa kautta ”uuteen normaaliin”. Tulkitsen sopuointuun saattamisen molempien osioiden dialektiseksi ”parhaimpien puolien” yhdistämiseksi, jossa ei tyydytä dikotomisesti valitsemaan esimerkiksi ollako ”siviili” vai sotilas vaan päädytään ymmärtämään olevansa sekä kansalainen että sotilas. Vestin aineiston, ja tulkintojen mukaan, kansainvälisiin sotilasoperaatioihin osallistuminen⁷ oli omiaan tukemaan erilaisten identiteettien sopuointuun saattamista. Täten normatiivinen ”uusi normaali” olisi kansalaisotiluus eli kansalaisuus ja sotiluus, jonka ei soisi jäävän vain historiaan toimintaympäristön muutosten keskelläkään.

Reserviläissotilaiden on tulkittu olevan myös eräänlaisia *sielunvaeltajia* (transmigrants; Lomsky-Feder, Gazit & Ben-Ari 2008; ks. Griffith 2011a; Griffith 2011b; Vest 2012) siviili- ja sotilasmaailmojen välillä. Tosin, Lomskyn (ym. 2008, 609–610) hengessä, voimme pohtia missä merkityksissä, ja miksi, erottelemme ammattisotilaita, asepalveluksessa olevista ja reserviläisistä ja varsinkin kun syvennyttään heidän välittäjyyteensä ”maailmojen” välillä? Huomioon ottamatta esimerkiksi ammattisotilaiden kansalaisuutta syvennämme (osin ehkä huomaamattamme) asevoimien ja yhteiskunnan välistä kuilua mutta miksi?

Volker Franken (1999, 36) hengessä on tarpeen pohtia missä määrin mitä erilaisemmissa konteksteissa toimiva (ammatti)sotilas voi samaistua Toiseen? Vaikkapa rauhanturvaajaan tai peräti samassa sotilaallisessa kriisinhallintaoperaatiossa työskentelevään aiemman vihollismaan sotilaaseen? Tai sitten esimerkiksi reserviläiseen (ks. Anttila 2012; vrt. Walker 1992), asepalvelustaan suorittavaan asevelvolliseen tai toiminnan kohteena olevaan muuhun kansalaiseen? Miten samankaltaisia arvoja ja päämääriä sotilas muiden ihmisten kanssa kokee ja tulkitsee sekä toiminnallaan turvaa? Mitkä tekijät, ja ketkä, sotilasta esimerkiksi rauhanturvaamiseen, kriisinhallintaan tai sodankäyntiin *motivoivat* (ks. Karlborg 2015), ja millaisin kasvatuksellisin keinoin voimme vaikuttaa sotilaisiin, jotta nämä ymmärtäisivät keiden turvaamiseen heidänkin tulisi motivoitua?

Usein siviili- ja sotilaserottelu johtaa tulkintoihin, joissa sotilaiden (periaatteessa ja lähtökohtaisesti) turvatessa ”siviilejä” (so. Toisia), sotilaiden moraalinen arvo on *vähäisempi* kuin ”siviilien” (vrt. Miller 2016, 217). Yhteiskunnallisen työnjaon kautta sotilaiden tehtävinä on ”väkivallan managerointi” (Huntington 1957, 13), ”sodankäynnin sekä organisoidun väkivallan asiantuntijana toimiminen” (Janowitz 1960, 15). Näissä tehtävissään sotilaat toimivat sekä yksittäisten kansallisvaltioiden että valtioiden muodostaman kansainvälisen yhteisön turvallisuustarpeiden tyydyttämiseksi (Walzer 1977/2015; United Nations 1945)

mutta lähtökohtaisesti kussakin kansallisvaltiossa sosiaalisesti konstruoitujen tehtävien mukaisesti.

1990-luvun myötä rauhanturvaamisen ja kokonaisvaltaisen kriisinhallinnan aloille on kehitetty uusia, potentiaalisesti sotilas–siviilisuhteitakin uudelleen välittäviä, käsitteitä kuten esimerkiksi inhimillinen turvallisuus (Kaldor 2007) ja suojeluvastuun periaate (Responsibility to Protect – R2P) (Kaldor 2012). Mutta missä määrin esimerkiksi suomalaiset sotilaat, ja muut tähän samaan jaettuun toiminnan kohteeseen kohdentuneiden ammattikuntien ja professioiden edustajat ovat tietoisia näistä käsitteistä ja millaisia merkityksiä he näille antavat?

Myös sotilaan tulee kyetä joustavasti vaihtamaan roolia kansalaisen, kouluttajan ja kasvattajan mutta usein myös rauhanturvaajan kesken (Snider 2005, 139); ja niin, että *kokonaisvaltaisen* (integrated) identiteetin ylläpito todellistuu. Tästä sotilaan perusasetelmasta seuraa muun muassa se, että ”turvatesaan muita” (ollen yhteiskunnallisesti välineellistettyjen asevoimien osa) sotilas turvaa osin myös itseään, koska myös hän on kansalainen; siis sellainen, jonka autonomiaa, toimijuutta ja *moraalista vastuunkantoa* kaikkien (etenkin demokraattisten) yhteiskuntien tulisi edellyttää ja tukea. Tosin on ymmärrettävää, vaikkakaan ei mielestäni hyväksyttävää, jos yhteiskunnassa välineellistettyjen asevoimien sotilas tulee tiedostamattaan välineellistetyksi. Esimiesten näkökulmasta tämä voi olla tarkoituksenmukaista vaikkapa kurinalaisuutta (yli)korostettaessa, mutta toisaalta esimiestenkin tulisi muistaa alaiensa oma-aloitteisuuden ja aktiivisuuden merkitys hyvälle sotilastoiminnalle. Alaisina toimivien sotilaiden, siis ollen kaikkien sotilaiden, osalta on ymmärrettävää jos mielenisiä ristiriitoja helpottaakseen turvaudutaan pelkistämään olevansa vain (välineellistetty) sotilas. Väitän, että tästä *epätasapainoisesta* välineellistymisestä seuraa merkittäviä haittavaikutuksia kansalaisuudelleen, ihmisyydelleen ja muun muassa asianomaiselle demokraattiselle yhteiskunnalle erilaisine yhteisöineen.

Muiden ammattien harjoittajat, ne Toiset, eivät taasen välttämättä tule pohjineeksi millaista on esimerkiksi suomalainen sotiluus, liekö se vuosisatojen saatossa mitenkään muuttunut (ks. Mäkinen 2011), eroaako se missään määrin universaalista ja (länsimaisen; anglo-amerikkalaisen) median välittämästä sotiluuudesta? On täten mahdollista, että verovaroin sotilastoimintaa perinteisesti rahoitettaessa ei kuitenkaan ymmärretä *suomalaisen* sotilastoiminnan mahdollisesti muuttuneita ilmenemismuotoja ja merkitysyhteyksiä.

Yhteiskehittelen identiteettien merkityksiä

Sotatieteissä on ehkä yllättäen varsin vähäiselle huomiolle jäänyt se, että nykyisin psykologian identiteettitutkimus perustuu varsin paljolti Eriksonin identiteettiteoriaan (Kaplan & Flum 2010; Penuel & Wertsch 1995). Eriksonin mukaan (1968, 22–23; Yoder 2000, 95) emme voi erottaa *henkilökohtaista* ja *yhteisöllistä* muutosta ja kehittymistä toisistaan. Identiteetti on osin itse rakennettu ja toisaalta tarjolla olevista sosiaalisista osioista koostettu, mielellään kokonaisvaltainen, *minätietoisuus* (a sense of inner identity) (Erikson 1968, 87; Waterman 1984; 1992; Penuel & Wertsch 1995, 83; ks. myös Kaplan & Flum 2010).

Identiteetti rakentuu iän myötä eikä tämä prosessointi ala, saati loppu, nuoruusiässä. Elämän myötä identiteettiin tulee usein lisättyä uusia osioita; muodostaakseen mahdollisesti jopa aiempaakin *kokonaisvaltaisemman* kokonaisuuden. Toisaalta hyvin usein identiteetti ei rakennu vaivattomasti ja kriisittömästi (ks. Erikson 1968; Marcia 1980, 160) mutta näiden identiteetikriisien kautta voidaan edetä ihmisyyden kehittyneemmille tasoille.

Marcia on ehdottanut (ks. Kaplan & Flum 2010), että identiteetin rakentumisessa erityisesti *tutkimisen* (exploration) ja *sitoutumisen* (commitment) ulottuvuuksilla on keskeinen merkitys. Identiteetin tutkiminen merkitsee parhaimmillaan jo lapsuudesta alkavaa identiteetin ilmaantumista ja aiempien identiteettirakenteiden kyseenalaistamista, problematisointia ja jatkokehittämistä, jossa yhteydessä psykologiset sitoutumiset (esim. arvot, tavoitteet ja päämäärät) *muokkautuvat* (synthesize) etsittäessä uutta informaatiota sekä toimintaympäristöstä että itsestä (Sinai, Kaplan & Flum 2012). Ja ellei yksilö itsenäisesti monitahoista identiteettiään työstäisikään, häntä voidaan tähän esimerkiksi pedagogisin keinoin rohkaista ja ohjata, kuten esimerkiksi osana sotilaspedagogiikan opintoja kadettien kanssa on jo vuodesta 2012 alkaen tehty.

Kuten mainittua myös sotilaspedagogiikan parissa on voitu oppia, miten jälkimodernina aikakautena myös identiteetit ovat rappeutumassa. Ajan henki näyttäytyy vaihtoehdottoman deterministisenä ja globaalina siirtymänä, jossa yhteydessä on ollut sängen voimaannuttavaa tutustua esimerkiksi James Côtén ja Charles Levinen edustamaan identiteettitutkimukseen ja jälkimodernien tulkintojen kritikoiteihin.

James Côté ja Charles Levine (2002, 7) ovat jatkokehittäneet monitieteistä jälki-Eriksonilaista persoonallisuus ja sosiaaliset rakenteet -mallia (The Personality and Social Structure Perspective, PSSP) identiteettien tutkimiseen ja kehittämiseen. Malli merkityksellistää identiteettitematiikkaan liittyen esimerkiksi psykologian, sosiaalipsykologian ja sosiologian tieteenalojen välisiä yhteyksiä.

Cóten ja Levinen mukaan (2002) sosiaalinen identiteetti merkitsee yksilön asemoitumista yhteisöllisiin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Mutta miten professionaalisten identiteettien (ammatti-identiteetti) merkitykset nivoutuvat tähän asetelmaan? Tässä yhteydessä merkityksellistän ammatillisen identiteetin yhdeksi kollektiivisen (sosiaalisen) identiteetin erityistapaukseksi (ks. Heikkinen 1999, 284). Kun professionaalinen identiteetti merkitsee vastausta kysymykseen, keitä me olemme tämän ammattikunnan (profession) edustajina, niin kollektiivinen (sosiaalinen) identiteetti vastaa kysymykseen siitä, keitä me olemme näiden yhteisöjen edustajina, ja millaisiin *arvoihin* elämänmuotomme perustuu (ks. sama, 285)?

Niin kollektiiviset, sosiaaliset kuin professionaalisetkin identiteetit ovat siinä mielessä todellisia, että niillä on objektiivisia vaikutuksia yksittäisten ihmisten elämiin. Siten ne tarjoavat sekä mahdollisuuksia että rajoitteita socialisaatiolle, identiteettineuvotteluille ja yksilöllisille identiteetin muokausprosesseille. Toisaalta on tarpeen tiedostaa, että yksittäisten toimijoiden socialisaation kautta sekä ammatilliset että yhteiskunnalliset rakenteet myös uusiutuvat ja muokautuvat.

Henkilökohtaisen identiteetin tasolla (Côte & Levine 2002) yksilö pyrkii yhteen sovittamaan sekä valitsemaansa sosiaaliseen identiteettiin liittyvät yhteisölliset määräykset että oman elämänsä ja oppihistoriansa kautta muotoutuneen yksilöllisyytensä. Henkilökohtainen identiteetti merkitsee vastausta kysymykseen ”*kuka minä olen?*”.

Nykyisin niin sotatieteisessä, kuin ylipäätään tieteissä, identiteettitutkimuksessa näyttäisi olevan vallalla ammatti-identiteettikeskeisyys, jota tässä yhteydessä olen ollut asettamassa erityisesti sotilaiden, mutta myös esimerkiksi muiden turvallisuusalan toimijoiden osalta, laajempiin merkitysyhteyksiinsä. Esimerkiksi Mankkinen (2011, 76) tulkitsee palomiesten ammatti-identiteetin rakentumista tutkittuaan, että ammatti-identiteettipainotteisuus johtuu osin siitä, että metodologisesti identiteettiä on tutkittu usein nykyhetkessä eli siis pääsääntöisesti jonkun ammatin harjoittajilla (ks. esim. Lemke 2001; Palukka 2003; Vähäsantanen 2013). Tosin opettajaopiskelijoiden identiteettityötä tutkinut Stenberg (2011) jäseni identiteettien rakentuvan persoonallisen (henkilökohtaisen) identiteetin ja ammatillisen identiteetin välisenä vuorovaikutuksena. Tässä yhteydessä on kuitenkin tarpeen pohtia, miten identiteettityö merkityksellistyy osana muita yhteisöllisiä (sosiaalisia; kollektiivisia) ja yhteiskunnallisia rakenteita?

Millaiseksi kansalaiseksi erilaisten ammattikuntien ja professioiden edustajat itsensä mieltävät ja keiksi he vertaisensa määrittelevät sekä keihin he samaistuvat tai eivät (ks. Hart ym. 2011/2012; Holma & Kontinen 2015)? Yhteiskunnan turvallisuusstrategian (2017, 5) mukaan kokonaisturvallisuus tehdään yhdessä

viranomaisten, elinkeinoelämän, järjestöjen ja *kansalaisten* yhteistyönä. Mutta ketkä mieltävät itsensä, millaisiksi (aktiivisiksi vs. passiivisiksi), kansalaisiksi ja esimerkiksi erilaisten järjestöjen toimijoiksi? Hartin (ym., 2011/2012, 771) mukaan *kansalaisidentiteetti* asemoituu keskeisesti kansalaisuuden ja kansalaisosallistumisen ytimeen. Hartin mukaan kansalaisidentiteetti vaikuttaa siihen missä määrin kansalaiset esimerkiksi auttavat naapureitaan, naapureidensa lapsia, äänestävät erilaisissa vaaleissa, maksavat verojaan muidenkin kansalaisten tukemiseksi ja rekrytoituvat asepalvelukseen tarvittaessa jopa riskeeraten henkensä puolustaessaan kansallisvaltionsa intressejä.

Kansalaisten sosiaalistaminen ja osallistaminen on jokaisen demokraattisen yhteiskunnan haaste. Tästä haasteesta selvitäkseen on tarpeen tiedostaa, miten yksilön tulisi pyrkiä aktivoitumaan ja integroimaan identiteettiään henkilökohtaiselta, ammatilliselta ja kansalaisidentiteetin tasoilta. (Lannegrand-Willems ym., 2018; Obenchain ym., 2016). Hartin mukaan (2011/2012, 783) kansalaisuustieto on suurelta osin riippumatonta kansalaisuusidentiteetistä. Lisätiedon sijasta tulisikin pedagogisessa identiteettitoiminnassa kiinnittää huomiota kansalaisten sitoumuksiin ja osallistamiseen sekä osallisuuteen. Yhdyn suomalaisen kokonaisturvallisuuden näkökulmasta Hartin (2011/2012, 774) tulkintaan siitä, että kansalaisidentiteetti on käyttökelpoisin käsite kun se linkittyy tiettyihin nimenomaisiin sosiaalisiin yhteisöihin, jotka taasen asemoituvat tiettyihin maantieteellisiin alueisiin.

Asemoin sotilaat sekä erilaisiin elämänpiireihin (ks. yllä sotilasetiikan osio) että täsmällisemmin ilmaistuna erilaisen *toiminnan* osaksi (Mäkinen 2006; 2011; Keskinen ym. 2017). Väitän, että historiallisessa tarkastelussa toiminnan merkitysyhteydet ovat entisestään laajentuneet ja yksilökeskeisyydestä on siirrytty kohti *toimintajärjestelmien verkostoja* (ks. Engeström 2001; Mäkinen 2006) vaikkakin edelleen myös yksilöiden merkitystä jäsentäen ja puolustaen. Väitän edelleen että samassa yhteydessä myös edellytykset systeemisen ajattelun edistämiseksi ja toiminnallistamiselle ovat kehittyneet; näin myös esimerkiksi identiteettien osalta.

Pohdinta

Aikamme kasvatustieteellisessä tutkimuksessa ollaan havahtumassa siihen, miten asevoimienkin parissa aiempi tutkimus on nostanut esiin sotilasorganisaatioiden ongelmallisuuden suhteessa sukupuoleen, miehenä olemiseen ja mieheksi tulemiseen (ks. esim. Leinonen ym. 2018, 201). Rinnallaan ottaisiin esille ymmärtääkseni vieläkin syvällisemmän problematiikan, joka tässä artikkelissa esitetyin perusteluin on jäänyt sekä kansainvälisessä että suomalaisessa

sotatieteellisessä tutkimuksessa marginaaliin; nimittäin kysymyksen sotilaiden kansalaisuudesta ja globaalista toiminnasta – niin asevoimissaan, kuin yhteiskunnissaan kuin myös kansainvälisissä (globaaleissa) merkitysyhteyksissään.

Näin ollen esille nostamani kysymykset, kuten orastavat vastauksetkin, ovat mitä keskeisimpiä sekä asevoimille että demokraattisille yhteiskunnille ja näiden yhteiskuntien siviili–sotilassuhteille. Syventyessäni tässä artikkelissa monitieteisesti ja käsiteanalyttisellä filosofisella otteella siviili–sotilassuhteisiin olen pureutunut sekä sotiluuden (Toiskallio & Mäkinen 2009; Mäkinen 2011) että kansalaisuuden muuttuneisiin merkityksiin.

Alustavan analyysini voikin kiteyttää synteetiksi siitä, että ”siviili”–sotilassuhteiden sijaan meidän tulisi paneutua ennemminkin kansalaisuuden ja sotiluuden *sopusointuun*; siis ollen kansalais–sotiluussuhteisiin (citizen–soldier relations). Näen tämän keskeisenä kaikille kansalaisille, jotka ovat siis perustuslakimme mukaisesti maanpuolustusvelvollisia. Näin ollen tämä on tärkeää myös asevelvollisille ja ammattisotilaille eli täten aivan kaikille, joiden mielellään aktiivista osallistumista ja osallisuutta odotetaan suomalaisen maanpuolustuksen ja kokonaisturvallisuuden *arkiseksi* ja *sosiaaliseksi* konstruomiseksi. Lisäksi olen ollut ymmärtääkseni sängen edelläkävijämäisesti tunnistamassa aikamme kansalaisuuteen kohdentuvia kehityspaineita, joita käsiteltäessä tulisi pyrkiä muun muassa pedagogisin keinoin kohti ekososiaalisesti *sivistynyttä* kansalaisuutta ja kansalaisotiluutta.

Varsin usein sotilaiden ydinosaamisalueeksi mielletään *tappaminen* (Hanska 2015, 55). Tässä artikkelissa teot (esimerkiksi tappaminen; väkivallan managementi) asetetaan asevoimallis-yhteiskunnallisiin merkitysyhteyksiinsä osallistumalla esimerkiksi sotilassosiologiseen diskurssiin. Onhan sotilaspedagogiikka ollut kautta koko historiansa erinomaisen kiinnostunut niin yhteiskunnallisesta, kuin vaikkapa sotiin ja kriiseihin liittyvästä tematiikasta (ks. Toiskallio & Mäkinen 2009, 117).

Suomessa on ollut 2010-luvulla käynnissä siirtymä kokonaisuomaanpuolustuksesta kokonaisturvallisuuteen (ks. Keskinen ym. 2017). Vielä on aivan liian aikaista sanoa missä määrin tämä uudistus on vaikuttanut esimerkiksi kadettiupseerien tulkintoihin itsestään? Jatkotutkimuksen varaan jää se, miten ja missä määrin kadettiupseeristo, kuten myös Puolustusvoimien *päällystö*, sekä töissään että myös harrastuksissaan osallistuu muiden turvallisuusorganisaatioiden vapaaehtoistoimintaan? Ja missä merkityksissä Puolustusvoimien *päällystö* mieltää itsensä osaksi suomalaista yhteiskuntaa, jonka väitetään olevan toistuvien esimerkiksi hybridi-, kyber- ja informaatio-operaatioiden kohteena? Tulisiko siis kadettiupseereita, kuten myös muuta Puolustusvoimien *päällystöä* ja henkilöstöä sekä kansalaisia ylipäätään, näihinkin toimiin osallistaa? Ja jos näin, millaista esimerkkiä tässä suhteessa kadettiupseerit muille professionille ja

kansalaisille antavatkaan? Onko esimerkiksi kadettiupseeriston muusta yhteiskunnasta eristäytyminen myytti vai vallitsevaa todellisuutta?

Ainakin länsimaisissa demokraattisissa ja liberaaleissa yhteiskunnissa lähtökohdaksi tulisi ottaa se, että ammattisotilas on sekä *ammattillinen* (professionaalinen) että *poliittinen* toimija (ks. Janowitz 1960, 426; Abbott 2002, 531; Abbott 2005). Sama lähtökohta pätee luonnollisesti myös muiden professioiden ja ammattikuntien edustajiin sekä mielellään myös muihin kansalaisiin. Kansallisvaltioiden maanpuolustus ja kansallinen kokonaisturvallisuustoiminta on eittämättä *universaalissa* tienhaarassa eli päätymässä joko ammattilaisten välineellistetyksi toiminnaksi tai laaja-alaiseksi, yhteiskunnan kaikkia sektoreita ja toimijoita mahdollisuuksien mukaan osallistavaksi, toiminnaksi.

Viitteet

- 1 Christopher Dandeker toteaa (1994, 652) ymmärtääkseni sangen viisaasti kun hän mainitsee miten ”jopa kaikkein traditionaalisimpien kehittyneiden maiden asevoimien on kyettävä vakuuttamaan muut kansalaiset siitä, että jokainen eroavuus yhteiskunnassa vallitsevista arvoista ei perustu yksinkertaisesti vain ennakkoluuloihin tai perinteisiin vaan vakavaan harkintaan siitä mitä edellytetään sotilaallisesti tehokkaalta organisatiolta.” Ks. Kucera 2015; 2018.
- 2 Ks. Mäkinen 2006; Mingers 1997; 2006; Stähle 1998; Stähle & Kuosa 2009; Willamo ym. 2017; Salonen ym. 2017.
- 3 Tässä suhteessa mainitut sotilaseetikot nostavat esille sekä Yhdysvaltojen Asevoimien Maavoimien professionaalisuusohjelman (The Army Profession campaign) että sotilaan kokonaisvaltaisen kunto-ohjelman (Comprehensive Soldier Fitness program). Menevätkö nämä yhteydessä mainittujen osaohjelmien yksityiskohtiin voidaan pohtia miten käsitteellisesti linjakkaita, toisiaan täydentäviä ja sotilaiden kokonaisvaltaista kehittymistä tukevia mainitut osaohjelmat ovat? Ja entäpä sitten vastaavankaltaisissa Puolustusvoimien toimialojen erilaisissa suunnitelmissa?
- 4 Alasdair MacIntyren mukaan (1985: 2004, 220) ‘minä perin perheeni, kaupunkini, heimoni, kansakuntani menneisyydestä moninaisia velvoitteita, perimiä, oletuksia ja vastuita. Näistä muodostuvat annettuna otetut moraaliset lähtökohtani mahdollistaen elämäni moraalisen erityislaatuisuuden. Tähän James H. Toner (2000, 88) viisaasti täydentää, että meidän ei voi olettaa olevan mielekkäästi oikeudenmukaisia ja todella vapaita, ellei meitä [eettisesti] kasvateta huomaamaan menneisyytemme [osin moraalisia] ongelmia, tulevaisuudessa avautuvia mahdollisuuksia ja vaaroja, joita näihin kumpai- seenkin liittyy.
- 5 Myös globaali ympäristön muutos tulkitaan tällaiseksi monikertaistajaksi (Spring et al. 2016, 912). Ks. Valtioneuvoston kanslia 2017b; Minkkinen, Aufferman & Saarimaa 2017.
- 6 Esimerkiksi yhteiskuntarakenteellisesta näkökulmasta voidaan perustellusti tarkastella miten, ja missä määrin, tietyillä yksilöillä ja yhteiskunnan toimijoilla on vastuuta ja vaikutusmahdollisuuksia esimerkiksi ilmastonmuutokseen (ks. Lahikainen 2018). Heeden (2014; ks. Ekwurzel ym. 2017) mukaan 2/3 osaa globaaleista kasvihuonekaasupäästöistä aikaansaadaan noin 90:en suuryrityksen toimesta.

- 7 Sodan kuvan, ja kriisien ilmenemismuotojen, jatkaessa muutostaan on tarpeen pohtia miten arkisesti sekä sotilaat, että kansalaiset, osallistuvat esimerkiksi niin sanottuun ”hybridi- ja informaatio­sotaan” (ks. Raitasalo tässä teoksessa luvussa 2); siis ollen eivät vain ”passiivisina” kohteina vaan aktiivisina toimijoina?

Lähteet

- Abbott, Andrew (1988). *The systems of professions: An essay on the division of expert labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abbott, Andrew (2002). The Army and the theory of professions. Teoksessa L.J. Matthews & F. Franks (toim.), *The future of the army profession*. Boston: McGraw-Hill, 523–536.
- Abbott, Andrew (2005). Linked ecologies: states and universities as environments for professions. *Sociological Theory*, 23(3), 245–274.
- Anttila, Ulla (2012). *Enhancing human security through crisis management – opportunities and challenges for learning*. Väitöskirja, Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Anttonen, Johanna (2016). *Yhteistä turvallisuutta rakentaen: Poliisi- ja upseeriprofessioiden yhteiskehittelyn mahdollisuuksista*. Väitöskirja, Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Berghaus, Paul T. & Nathan L. Cartagena (2013). Developing good soldiers: the problem of fragmentation within the army. *Journal of Military Ethics*, 12(4), 287–303.
- Boëne, Bernard (1990). ‘How ‘unique’ should the military be? A review of representative literature & outline of a synthetic formulation. *European Journal of Sociology*, 31(1), 3–59.
- Bowker, Geoffrey C. & Susan Leigh Star (1999). *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Burk, James (2002). Theories of democratic civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 29(1), 7–29.
- Busby, Joshua W. (2016). Climate change and US national security: sustaining security amidst unsustainability. Teoksessa J. Suri & B. Valentino (toim.), *Sustainable security: rethinking American national security strategy*. New York: Oxford University Press, 196–229.
- Cartagena, Nathan L. & Michael D. Beaty (2017). Military leaders, fragmentation, and the virtue of integrity. Teoksessa P. Olsthoorn (toim.), *Military ethics and leadership*, Leiden: Brill Nijhoff, 104–124.
- Côté, James E. & Charles G. Levine (2002). *Identity Formation, Agency, and Culture: A Social Psychological Synthesis*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crosbie, Thomas & Meredith, Kleykamp (2018). Fault lines of the American military profession. *Armed Forces & Society*, 44(3), 521–543.
- Dandeker, Christopher (1994). New times for the military: some sociological remarks on the changing role and structure of the armed forces of the advanced societies, *British Journal of Sociology*, 45(4), 637–654.
- Ekwurzel, Brenda, James Boneham, M.W. Dalton, Richard Heede, Roberto J. Mera, Myles R. Allen & Peter C. Frumhoff (2017). The rise in global atmospheric CO₂, surface temperature, and sea level from emissions traced to major carbon producers. *Climatic Change*, 144, 579–590.

- Engeström, Yrjö (2001). Expansive Learning at Work: toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work*, 14(1), 133–156.
- Erikson, Erik H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Franke, Volker (1999). *Preparing for peace: Military Identity, Value Orientations, and Professional Military Education*. Westport: Praeger.
- Griffith, James (2011a). Contradictory and Complementary Identities of US Army Reservists: A Historical Perspective. *Armed Forces & Society*, 37(2), 261–283.
- Griffith, James (2011b). Reserve Identities: What Are They? And Do They Matter? An Empirical Examination. *Armed Forces & Society*, 37(4), 619–635.
- Hallamaa, Jaana (2017). *Yhdessä toimimisen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus.
- Hanska, Jan (2015). Tohtoriupseeri – kriittinen tutkija vai selvitysmies? Tieteellisyyden ja upseeriuden yhdistäminen puolustusvoimien tutkimuskentän pyörteissä. Teoksessa A. Nokkala, J. Hanska & M. Häyry (toim.), *Akateemisuus ja upseerius: tieteen, tutkimuksen ja johtamisen ristivetoa puolustushallinnossa*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: artikkelikokoelma n:o 15. Tampere: Maanpuolustuskorkeakoulu, 39–66. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2662-8>.
- Harala, Jenni, Kirsi, Valkeapää, Riku, Mikkonen & Ville Kostian (2017). Toimintakyky taistelumenestyksen kulmakivenä. *Sotilasaikakauslehti*, 92(11), 9–14.
- Harinen, Olli (2011). *Johdatus suomalaiseen sotilassosiologiseen tutkimukseen: joitakin piirteitä sotilassosiologian tutkimuskohteista, menetelmistä ja puolustusvoimissa tehdyistä tutkimuksista*. Tampere: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Hart, Daniel, Cameron, Richardson & Britt, Wilkenfeld (2011/2012). Civic identity. Teoksessa Seth J. Schwartz, Koen, Luyckx & Vivian L. Vignoles (toim.), *Handbook of identity theory and research*, Vol. 2. London: Springer.
- Hawkins, John P. (2001). *Army of hope, army of alienation: culture and contradiction in the American army communities of cold war Germany*. Westport, Connecticut: Praeger.
- Heede, Richard (2014). Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854–2010. *Climate Change*, 122, 229–241.
- Heikkinen, Hannu L. T. (1999). Opettajuus narratiivisena identiteettinä. Teoksessa A. Eteläpelto & P. Tynjälä (toim.), *Oppiminen ja asiantuntijuus*. Juva: WSOY.
- Heine, Tuula & Arto O. Salonen (2016). Ecosocial food policy: improving human, animal, and planetary well-being. *Sustainability Science, Practice & Policy*, 12(2), 1–11.
- Hoggan, Chad, Kaisu Mälkki & Fergal Finnegan (2016). Developing the theory of perspective transformation: continuity, intersubjectivity, and emancipatory praxis. *Adult Education Quarterly*, 1–17.
- Holma, Katariina & Tiina Kontinen (2015). The rocky road of growing into contemporary citizenship: Dewey, Gramsci, and the method of democracy. *Studier i Pædagogisk Filosofi*, 4(2), 24–37.
- Huhtinen, Aki-Mauri & Teemu Tallberg (2018). Oikeudenmukaisuus sodassa – mitä todellisuutta elämme. Teoksessa M. Häyry, T. Takala & J. Ahola-Launonen (toim.), *Oikeudenmukaisuuden ongelma*. Tallinna: Gaudeamus, 149–164.
- Huntington, Samuel P. (1957). *The soldier and the state: the theory and politics of civil-military relations*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2014). *Climate change 2014: synthesis report – summary for policymakers*. https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf, (4.9.2018).
- Janowitz, Morris (1960). *The professional soldier: a social and political portrait*. Illinois: The Free Press.

- Kailaheimo, Sanna & Laura Häyhä (2017). Upseerius kadettien silmin – upseerin identiteetin rakentuminen kurssiesseissä. Teoksessa A.-T. Pulkka (toim.), *Ikkunoita sotilaskoulutukseen ja -kasvatukseen: asevelvollisten arvot, upseeriksi koulutettavien identiteetti ja kriisinhallinnan näkökulma gender-toimintaan*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: tutkimuseloiteita n:o 1, 35–50. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2882-0>, (15.5.2018).
- Kaldor, Mary (2008). *Human security*. Cambridge, United Kingdom: Polity.
- Kaldor, Mary (2012). A decade of the war on terror and the ‘responsibility to protect’. Teoksessa M. Kaldor, Henrietta L. Moore & Sabine Selchow (toim.), *Global Civil Society 2012: ten years of critical reflection*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 88–109.
- Karlborg, Lisa (2015). *Enforcing Legitimacy: perspectives on the relationship between intervening Armed Forces and the local population in Afganistan*. Väitöskirja. Uppsalan yliopisto.
- Kangas, Seppo (2010). Sotilassielunhoidon kivijalka – näkökulma teoriaan ja käytäntöön. Teoksessa J. Mäkinen & J. Tuominen (toim.), *Toimintakykyä kehittämässä: Jarmo Toiskallion juhla-kirja – military pedagogical reflections*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 1: n:o 6. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 95–116.
- Kaplan, Avi & Hanoch Flum (2010). Achievement goal orientations and identity formation styles. *Educational Research Review*, 5(1), 50–67.
- Keskinen, Marko, Kantola, Arttu, Mäkinen Juha & Salonen Arto O. (2017). Miten yhteiskehittää kokonaisturvallisuutta? Tieteidenvälisiä näkemyksiä Winland-hankkeesta. *Tiede ja Ase*, 75, 124–154.
- King, David, Daniel Schrag, Zhou Dadi, Qi Ye & Arunabha Ghosh (2015). *Climate change: a risk assessment*. Cambridge: University of Cambridge. <https://www.cisl.cam.ac.uk/business-action/sustainable-finance/climatewise/news/climate-change-a-risk-assessment>, (15.5.2018).
- Kolehmainen, Seppo (2011). Poliisin arvot eilen, tänään ja huomenna. Teoksessa J. Tuominen (toim.), *Nuoret, arvot ja maanpuolustus: yksilö, yhteiskunta ja organisaatiot turvallisuudessa –seminaarin julkaisu*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: artikkelikokoelmat n:o 6. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 60–74.
- Kucera, Tomas (2015). The strategic significance of ethical imperatives: the case of the German armed forces. *Armed Forces & Society*, 41(4), 639–658.
- Kucera, Tomas (2018). *The military and liberal society: societal-military relations in western Europe*. London: Routledge.
- Lahikainen, Lauri (2018). *Individual responsibility for climate change: a social structural account*. Väitöskirja. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto. Tampere: Tampere University Press.
- Lahtinen, Karri & Eero Koljonen (2015). Turvallisuustoimijuutta etsimässä. *Tiede ja Ase*, 73, 102–123.
- Lannegrand-Willems, Lyda, Basile, Chevrier, Cyrille, Perche, Alexia, Carizales (2018). How is civic engagement related to personal identity and social identity in late adolescents and emerging adults? A person oriented approach, *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 731–748.
- Leinonen, Minna, Risto Nikkanen & Katri Otonkorpi-Lehtoranta (2018). Naisten ja miesten eriarvoisen kohtelun syyt asepalveluksen koulutustoiminnassa. *Kasvatus*, 49(3), 198–212.
- Lemke, Jay L. (2001). The long and the short of it: comments on multiple timescale studies of human activity. *The Journal of Learning Sciences*, 10(1&2), 17–26.

- Libel, Tamir (2016). *European Military Culture and Security Governance: Soldiers, scholars and national defence universities*. London: Routledge.
- Lomsky-Feder, Edna, Nir Gazit & Eyal Ben-Ari (2008). Reserve soldiers as transmigrants: moving between the civilian and military worlds. *Armed Forces & Society*, 34(4), 593–614.
- MacIntyre, Alasdair (1985/2004). *After Virtue: a study in moral theory. Second edition*. Norfolk: Duckworth.
- Mankkinen, Teija (2011). *Palomiehen ammatti työnä ja elämäntapana*. Väitöskirja. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta, Tampereen yliopisto. Tampere: Tampere University Press.
- Marcia, James E. (1980). Identity in Adolescence. Teoksessa J. Adelson, (toim.), *Handbook of Adolescent Psychology*. New York: Wiley, 149–173.
- Miller, Seumas (2016). *Shooting to kill: The Ethics of Police and Military Use of Lethal Force*. New York: Oxford University Press.
- Mingers, John (1997). Systems typologies in the light of autopoiesis: a reconceptualization of Boulding's hierarchy, and a typology of self-referential systems. *Systems Research and Behavioral Science*, 14, 303–313.
- Mingers, John (2006). Realising systems thinking: knowledge and action in management science. New York: Springer.
- Minkkinen, Matti, Burkhard Aufferman & Riikka Saarimaa (2017). *Failand 2040. Kuinka Suomen kokonaisturvallisuus voisi romahtaa tulevaisuudessa?* winlandtutkimus.fi/wp-content/uploads/2016/09/Failand-2040.pdf , (31.5.2017).
- Mäkinen, Juha (2006). *The Learning and Knowledge Creating School: Case of the Finnish National Defence College*. Väitöskirja. School of Knowledge Science, Japan Advanced Institute of Science and Technology. Helsinki: Edita Prima. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201709298812>.
- Mäkinen, Juha (2011). Muuttuvat Puolustusvoimat – muuttumaton sotiluus? *Tiede ja Ase*, 69, 79–95. <https://journal.fi/ta/article/view/7468>.
- Mäkinen, Juha (2013). Suomalaisesta asevelvollisuudesta: tutkituista eduista ja haitoista. *Tiede ja Ase*, 71, 9–26. <https://journal.fi/ta/article/view/49341>.
- Mäkinen, Juha (2015). Sotatieteitä – ei sotatieteitä? Teoksessa A. Nokkala, J. Hanska & M. Häyry (toim.), *Akateemisuus ja upseerius: tieteen, tutkimuksen ja johtamisen ristivetoa puolustushallinnossa*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: artikkelikokoelmat n:o 15. Tampere: Maanpuolustuskorkeakoulu, 17–38. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2662-8>.
- Mäkinen, Juha (2017). Review of Tamir Libel (2016): *European Military Culture and Security Governance: Soldiers, scholars and national defence universities*. London: Routledge. *Armed Forces & Society*, 43(4), 758–760.
- Obenchain, Kathryn M., Asta Balkute, Erin Vaughn & Shannon White (2016). High school teachers' identities: constructing civic selves. *The High School Journal*, 99(3), 252–278.
- Oksanen, Markku (2012). *Ympäristöetiikan perusteet: luonne, historia ja käsitteet*. Tallinna: Gaudeamus.
- Palukka, Hannele (2003). *Johtotähdet: Lennonopettajien ammatti-identiteetin rakentuminen ryhmähaastatteluissa*. Väitöskirja. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, Tampereen yliopisto. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Penuel, William R. & James V. Wertsch (1995). Vygotsky and identity formation: a socio-cultural approach. *Educational Psychologist*, 30(2), 83–92.

- Pulkki, Jani (2017). *Kilpailun kasvatuksellisista ongelmista: hyveitä 2000-luvulle*. Väitöskirja, Kasvatustieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto. Tampere: Tampere University Press.
- Puumala, Laura (2018). *Ratkaisuehdotuksia sotilasetiikan erityiskysymyksiin: integriteettiä ja toimintakykyä kehittämässä*. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: tutkimuslauseita n:o 2. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-3022-9>.
- Pääesikunta (2017). Yleinen palvelusohjesääntö (YLPALVO). Pääesikunta: Juvenes Print.
- Rekkedal, Nils M. (2013). *Nykyaikainen sotataito: sotilaallinen voima muutoksessa*. Neljäs uusittu painos. Helsinki: Försvarshögskolan, Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Saari, Antti & Veli-Matti Värri (2017). Outoja muukalaisia: hyperobjektien aika ympäristökasvatuksessa. *Kasvatus*, 48(5), 403–414.
- Salo, Mikael (2008). Determinants of military adjustment and attrition during finnish conscript service. Väitöskirja. Kasvatustieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto. Julkaisusarja 2, tutkimuksia n:o 21. Edita Prima: Helsinki.
- Salo, Mikael & Risto, Sinkko (toim.) (2012). *The science of unit cohesion – its characteristics and impacts*. Tampere: Suomen sotilassosiologinen seura. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2311-5>, (15.5.2018).
- Salonen, Arto O. (2010). Kestävä kehitys globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnan haasteena. Väitöskirja. Käyttätymistieteiden laitos, Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino.
- Salonen, Arto O. & Marjatta Bardy (2015). Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus*, 46(1), 4–15.
- Salonen, Arto O., Rauno Pirinen, Johanna Anttonen, Arttu Kantola & Juha Mäkinen (2017). Erillisyydestä yhteyksien tunnistamiseen. *Kasvatus*, 48(5), 489–494.
- Silvasti, Markus (2016). Tiede asepalveluksessa. *Tiede ja Ase*, 74, 9–19.
- Silvasti, Markus (2017). Sotatieteellinen tutkimus – tietoa, käytäntöä vai kuuliaisuutta? *Tiede ja Ase*, 75, 15–37.
- Sinai, Mirit, Avi Kaplan & Hanoch Flum (2012). Promoting identity exploration within the school curriculum: A design-based study in a Junior High literature lesson in Israel. *Contemporary Educational Psychology*, 37(3), 195–205.
- Sivonen, Pekka (toim.) (2013). Suomalaisia näkökulmia strategian tutkimukseen. Strategian laitos, julkaisusarja 1: strategian tutkimuksia n:o 33. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2496-9>, (15.5.2018).
- Snider, Don M. (2005). Introduction: the shared identity and professional practice of Army officers. Teoksessa D. Snider & L. Matthews (toim.), *The future of the Army profession: Revised & expanded second edition*. New York: McGraw-Hill companies, 139–173.
- Spring, Ursula O., Hans G. Brauch & Jürgen Scheffran (2016). Sustainability transition with sustainable peace: key messages and scientific outlook. Teoksessa H.G. Brauch, U.O. Spring, J. Grin & J. Scheffran (toim.), *Handbook on sustainability transition and sustainable peace*. Switzerland: Springer, 887–927.
- Star, Susan L. & James R. Griesemer (1989). 'Institutional ecology', "translations" and boundary objects: amateurs and professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology. *Social Studies of Science*, 19(3), 387–420.
- Stähle, Pirjo (1998). Supporting a system's capacity for self-renewal. Väitöskirja. Kasvatustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino.
- Stähle, Pirjo & Tuomo, Kuosa (2009). Systeemien itseuudistuminen – uutta ymmärrystä kollektiivien kehittämiseen. *Aikuiskasvatus*, 29(2), 104–115.
- Suomen perustuslaki (11.6. 1999/731).

- Särmäkari, Veli (2016). *Suomalainen asevelvollisuusperiaate: kansallisen asevelvollisuuden käännekohta 1800-luvun lopun Suomessa*. Väitöskirja. Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto. Helsinki: Unigrafia.
- Tallberg, Teemu (2017). Yhteiskunnallinen turvallisuustyönjako: miten tutkia maanpuolustusta toimintana ja sosiaalisina suhteina? Teoksessa T. Tallberg, A. Ojajärvi & T. Laukkanen (toim.), *Puolustuslinjalla: yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Helsinki: Unigrafia, 181–203.
- Toiskallio, Jarmo (2002). Being a soldier in 2010. Teoksessa J. Toiskallio, W. Royle, R.E. Heinen & P. Halonen (toim.), *Cultures, values and future soldiers*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 97–126.
- Toiskallio, Jarmo & Juha, Mäkinen (2009). *Sotilaspedagogiikka: sotiluuden ja toimintakyvyn teoriaa ja käytäntöä*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Toner, James H. (2000). *Morals under the gun: The Cardinal Virtues, Military Ethics, and American Society*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Tynkkynen, Vesa (2011). Seminaarin avaus ja tavoite. Teoksessa J. Tuominen (toim.), *Nuoret, arvot ja maanpuolustus: yksilö, yhteiskunta ja organisaatiot turvallisuudessa* -seminaarin julkaisu. Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos, julkaisusarja 2: artikkelikokoelmat n:o 6. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, 13–15.
- United Nations (1945). Charter of the United Nations. <http://www.un.org/en/charter-united-nations>, (15.5.2018).
- U.S. Department of Defense (2014). Quadrennial Defense Review 2014. http://archive.defense.gov/pubs/2014_quadrennial_defense_review.pdf, (15.5.2018).
- U.S. Department of Defense (2015). DoD releases report on security implications of climate change, 29.7.2015. <https://dod.defense.gov/News/Article/Article/612710/>, (15.5.2018).
- Vest, Bonnie M. (2012). *"I am a citizen-soldier": negotiating civilian and military in the post 9/11 national guard*. Väitöskirja. Antropologian laitos. New York: University of Buffalo.
- Vest, Bonnie M. (2013). Citizen, soldier, or citizen-soldier? Negotiating identity in the US national guard. *Armed Forces & Society*, 39(4), 602–627.
- Valtioneuvoston kanslia (2012). *Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikka 2012: valtioneuvoston selonteko*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2012. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtioneuvoston kanslia (2016). *Valtioneuvoston ulko- ja turvallisuuspoliittinen selonteko*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 7/2016. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtioneuvoston kanslia (2017a). *Valtioneuvoston puolustusselonteko*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2017. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtioneuvoston kanslia (2017b). *Valtioneuvoston yhteiset muutostekijät*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 14/2017. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Valtioneuvosto (2017). *Yhteiskunnan turvallisuusstrategia: valtioneuvoston periaatepäätös*. Helsinki: Turvallisuuskomitea.
- Valtonen, Vesa (2010). *Turvallisuustoimijoiden yhteistyö operatiivis-taktisesta näkökulmasta*. Väitöskirja. Taktiikan laitos, Maanpuolustuskorkeakoulu. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Vähäsantanen, Katja (2013). *Vocational teachers' professional agency in the stream of change*. Väitöskirja. Kasvatustieteiden tiedekunta, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Värri, Veli-Matti (2007). Some problems of ethics in military education: the question of ethics in the military space. Teoksessa J. Toiskallio, (toim.), *Ethical education in the Military: What, How and Why in the 21st Century?* Helsinki: Edita Prima, 31–42.
- Värri, Veli-Matti (2017). Instrumentalization of education as a threat to a good life: an introduction to education in the midst of wicked problems. Teoksessa A. Mutanen (toim.), *Ethical basis of human security: towards renewal of peace operations training*. Helsinki: Puolustusvoimien Kansainvälinen Keskus, 68–75.
- Walker, Wallace E. (1992). Comparing Army reserve forces: a tale of multiple ironies, conflicting realities, and more certain prospects. *Armed Forces & Society*, 18(3), 303–322.
- Walzer, Michael (1977/2015). *Just and unjust wars: a moral argument with historical illustrations*. Fifth edition. New York: Basic Books.
- Waterman, Alan S. (1984). Identity Formation: Discovery or Creation? *Journal of Early Adolescence*, 4(4), 329–341.
- Waterman, Alan S. (1992). Identity as an Aspect of Optimal Psychological Functioning. Teoksessa G. Adams, T. Gullotta & R. Montemayor (toim.), *Advances in adolescent development. Vol. 4 Identity formation during adolescence*. Newbury Park: Sage, 50–72.
- Wenger, Etienne (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willamo, Risto, Leena, Helenius, Charlotta Holmström, Liisa Haapanen, Essi Huotari & Vilma Sandström (2017). Kuinka ymmärtää kompleksisia ilmiöitä? Generalismi, holismi ja holarkismi kokonaisvaltaisessa kestävyyskoulutuksessa. *Kasvatus*, 48(5), 415–428.
- Yoder, Amy E. (2000). Barriers to ego identity status formation: a contextual qualification of Marcia's identity status paradigm. *Journal of Adolescence*, 23(1), 95–106.